

Küllî Kaidelerin Hukuk Kaynağı Olarak Değeri

Prof. Dr. Abdullah Demir¹

Özet

Küllî kaideler İslam hukukunun temel hukuk prensipleridir. İslam hukuku fıkıh, fıkıh usulü ve küllî kaideler olarak üç ana ekol ile varlığını sürdürmüştür. Bunlardan küllî kaidelerin hukukî değeri üzerinde yapılan bazı tartışmalar, bu makalede ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: küllî kaide, fıkıh, fıkıh usulü, prensip, içtihad

The Value of Küllî Kaideler (principles of Islamic Law)

Abstract

The küllî kaideler (principles of Islamic law) are the basic legal principles of Islamic law. Islam maintained its existence with three main schools as fıkıh, Islamic jurisprudence and küllî kaideler. Some of the discussions on the legal value of the Islamic law principles are discussed in this article.

Key words: general rules, fıkıh, fıkıh principles, içtihad.

Giriş

Kaide kelimesi sözlükte “her şeyin aslı, esası ve temeli” gibi anlamlara gelmektedir. Çoğulu “kavaid” olup, bu haliyle özellikle binanın temeli anlamında kullanılmaktadır.² Fizik aleme ait

¹ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi editörü.

² “İbrahim ile İsmail Beytullah’ın temellerini yükseltirken şöyle dua ediyorlardı: Ey bizim Kerim Rabbimiz!

Yaptığımız bu işi kabul buyur bizden!..” 2 Bakara 127; “Ama neticede Allah onların binalarını ta temellerinden yıktı da üstlerindeki tavan tepelerine çöktü.” 16 Nahl 26.

bir anlam taşıyan bu kaide kelimesi, tasavvurât düzlemine taşınarak “farklı olayların müşterek mahiyetini ifade eden genel hüküm, münferit meselelere ait hükümlerin dayandığı ana fikir, cüzlerin hükümlerine uygun düşen küllî önermeler” şeklinde çeşitli ilimlerde yaygın bir kullanım alanı kazanmıştır.³ Aynı metafizik boyutuyla fıkıh ilminde de kullanılmış olup, cüz’i meselelerin tamamı ya da çoğunluğu için geçerli olan hükümlere küllî kaide denilmiştir.⁴Kaideye benzer anlamda kullanılan pek çok kelime bulunmaktadır. Bunlardan bazıları prensip, teori, eşbah ve nezâir, zâbit, fâide vs.dir. Ayrıntıya girildiğinde bu kavramların kaide kavramından bazı farklılıkları bulunmaktadır. Ancak bu kavramları hepsini bir tür küllî kaide kabul edebiliriz.

Küllî kaidenin mer’î hukuktaki karşılığı prensip ya da düsturdur. Baktır, prensibin bir manada küllî kaidenin aynısı olduğu görüşündedir.⁵ Belgesay ise prensibin şümulüne giren her meselede geçerli olduğunu, kaidenin ise sadece ilgili olduğu konularda uygulanabildiğini ifade etmektedir.⁶

Küllî Kaidelerin Kaynakları

Diğer dini ilimler gibi fıkıhın bir kolu olan küllî kaideler de Kur’an ve hadis kaynaklıdır. Küllî kaidelerin önemli bir kısmı ayet ve hadislerde ifade edilmektedir. Hukukçular söz konusu ayet ve hadisleri tahlil ile küllî kaideleri tespit etmişlerdir.

Kur’an’da küllî kaidelere kaynak olmuş çok sayıda ayet bulunmaktadır. Aşağıda bazı küllî kaidelerin kaynağı olan ayetlere örnekler verilecektir:

³ Mustafa Baktır, “Kaide” maddesi, *DİA*, s. 205; Abdulaziz Muhammed Azzam, *El-Kavaidü’l-Fıkhıyye*, Kahire, h. 1426-m. 2005, s. 11.

⁴ Ali Ahmed en-Nedevi, *el-Kavaidü’l-Fıkhıyye*, Dımişk, h. 1425-m. 2004, s. 39; Ahmed b. Muhammed Zerka, *Şerhu’l-Kavaidi’l-Fıhiyye*, Dımişk, h. 1422- m. 2001, s. 33; Muhammed er-Ruki, *Kavaidü’l-Fıkhı’l-İslamî*, Dımişk, h. 1419-m. 1998, s. 106; Abdülkerim Zeydan, *el-Veciz fi Şerhi’l-Kavaidi’l-Fıkhıyye fi Ş-Şeriatı’l-İslamiye*, Beyrut, h. 1424-m. 2003, s. 7; Ali Haydar, *Dürrerü’l-Hükkam Şerhu Mecelleti’l-Ahkam*, İstanbul 1330, s. 27

⁵ Baktır, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, s. 12.

⁶ Mustafa Reşid Belgesay, *Kur’an Hükümleri ve Modern Hukuk*, İstanbul 1963, s. 20.

Küllî Kaidelerin Hukuk Kaynağı Olarak Değeri

a. “Allah sizin hakkınızda kolaylık ister, zorluk istemez”⁷ ayetinden “Meşakkat teysiri celbeder”⁸ küllî kaidesi çıkarılmıştır.

b. “Din konusunda size hiçbir zorluk da yükledi”⁹ ayetinden “Zorluk kaldırılmıştır” kaidesi çıkarılmıştır.

c. “Kim zorda kalırsa, başkasının hakkına tecavüz etmemek ve zaruret miktarını geçmemek şartıyla, ona da günah yoktur”¹⁰ ayetinden “Zaruretlar memnu olan şeyleri mübah kılar”¹¹ ve “Zaruretlar kendi miktarlarınca takdir olunur”¹² kaideleri çıkarılmıştır.

Kur’an-ı Kerim’den sonra küllî kaidelerin ikinci kaynağı hadis-i şeriflerdir. Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (sav) “Ben cevamiü’l-kelim ile gönderildim” buyurmaktadır.¹³ Cevami’ül-kelim, az sözle çok şey anlatan özdeyişlerdir. Bu özdeyişlerde Hz. Peygamber (sav) hakkında ciltlerle kitap yazılacak konuları birkaç kelime ile özetlemiştir. Kısa, özlü ve derin anlamlar taşıyan bu ifadelerden bazıları daha sonra küllî kaide olarak tespit edilmiştir. Yine bu hadisler çeşitli alimler tarafından tasnif edilerek kırk hadis kitapları telif edilmiştir. Aşağıda hadislerde ifadesini bulan küllî kaidelerden bazılarına örnekler verilecektir:

a. “Ameller niyetlere göredir”¹⁴ hadisinden “Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir”¹⁵; “Ukudda itibar makasit ve meaniyedir, elfaz ve mebaniyeye değildir”¹⁶ kaideleri çıkarılmıştır.

b. “Zarar da yoktur ve zarara zararlar karşılık vermek de yoktur”¹⁷ kaidesi bir hadis mealidir.¹⁸

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere küllî kaidelerin bir kısmı ayet ve hadislerde tam olarak ya da bir miktar yorumla ihtiyaç gösterecek halde bulunmaktaydı. Ve bu kaideler ehliyetli hukukçular tarafından içtihadlarında kullanılmaktaydı.

Küllî kaidelerin tespit edilmesi için, önce mezheplerin teşekkül etmesi ve müstakil eserlerin telifini beklemek gerekmiştir. Bu kitaplarda yer alan benzer meseleler, ortak bir kaide altında

⁷ 2 Bakara 185.

⁸ MAA, m. 17.

⁹ 22 Hac 78.

¹⁰ 2 Bakara 173.

¹¹ MAA, m. 21.

¹² MAA, m. 22.

¹³ Buhari, Cihad, 122; İ’tişam 1; Müslim, Mesacid 5-8; Eşribe 71.

¹⁴ Buhari, Bed’ü’l-Vahy 1, İtk 6, Menakıbu’l-Ensar 45, Nikah 5, Eyman 23, Hiyel 1; Müslim, İmaret 155, (1907); Ebu Davud, Talak 11, (2201); Tirmizi, Fedailu’l-Cihad 16, (1647); Nesai, Taharet 60, (1, 59, 60).

¹⁵ MAA, m. 2.

¹⁶ MAA, m. 3.

¹⁷ MAA, m. 19.

¹⁸ İbni Mace, Ahkam.

toplanmış, böylece küllî kaideler ortaya çıkmıştır. Hukukçular küllî kaideleri tespit ederken ayet ve hadisleri esas kabul etmişler, bunların yanında Arapça, belagat ve mantık gibi ilim dallarından faydalanmışlardır.¹⁹

Küllî Kaidelerin Telifi

Küllî kaidelerin müstakil bir ilim dalı olarak ortaya çıkması ancak hicri 4. asır ve devamında gerçekleşebilmiştir. Bu dönemde mezhepler, mensubu olan alimler tarafından tedvin edilmiş, bunu yaparken mezhep imamlarının içtihad usulleri esas alınmıştır.

İmamların görüşleri incelenirken aynı mezhep içerisinde kalınmamış, diğer mezheplerdeki görüşlerle karşılaştırılarak, mukayeseli bir metod takip edilmiştir. Böylece mezhep imamlarının görüşlerini dayandırdıkları ortak kurallar ve kaideler tespit edilmeye başlanmış, bunlara “furûk”, “kavaid”, “zevabıt”, “eşbah”, “nezair” gibi isimler verilmiştir. Furuk kavramı, fikhî meselelerin ve kaidelerin arasındaki bağlantıları ve farklılıkları açıklamayı amaçlar. Eşbah ve nezair kavramları ise ilk bakışta birbirine benzer görünen meselelerin tâbi olduğu ortak ve farklı hükümleri açıklar. Eşbah ve nezari kavramları kaide kavramını da içine alacak şekilde geniş kapsamlı olarak kullanıldığı görülmektedir.²⁰

Küllî Kaidelerle Hüküm Verme

Mecelle'nin Esbab-ı Mücibe Mazbatasında “şer'îye hakimleri sahih bir nakil bulmadıkça yalnız bunlarla hükmedemez” denilerek, küllî kaidelerin kendi başına hüküm vermede kullanılamayacağı, bunun için fıkıh kitaplarından sahih bir nakile ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir. Hukukçuların genelinin görüşü bu merkezdedir. Küllî kaideler pek çok istisnaları olan genel hükümler niteliğinde olması sebebiyle, çoğu zaman özel hüküm gerektiren teferruatla ilgili meselelerde uygulanamazlar ve bu gibi meselelerde özel hüküm genel hükme tercih edilir.²¹ Osmanlı Devleti'nin son döneminde sırf küllî kaidelere dayanılarak verilen hükümlerin temyizde bozulduğu görülmektedir.²²

¹⁹ Baktır, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, s. 31.

²⁰ Baktır, “Kaide” md, s. 206.

²¹ Osman Kaşıkçı, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, İstanbul 1994, s. 206.

²² Muhammed Rifat Bey, *Tevâfukât-ı Kavaid-i Külliye*, İzmir 1313, s. 2.

Küllî Kaidelerin Hukuk Kaynağı Olarak Değeri

Bununla birlikte bazı yakın dönem hukukçuları küllî kaidelerin tek başına hüküm vermede kullanılabileceğini kabul etmektedirler. Bunlardan birisi olan Sabunî, bir küllî kaidenin kaynağı nass ise, o kaideye göre hüküm verilebileceğini söylemektedir. Çünkü bu takdirde verilen hüküm küllî kaideye değil, o ayet ya da hadise dayandırılmış olmaktadır.²³ Baktır ise nasların umumundan çıkarılan genel bir hükme göre de hüküm verilebileceği görüşünü ileri sürmektedir.²⁴

Sonuç

Küllî kaideler âyetler, hadisler ve içtihadî kaynaklardan çıkarılmaktadır. Kaynak itibarı ile fıkıh ya da fıkıh usulünden ya da başka bir dinî ilimden farklı değildir. Küllî kaideler İslam hukukuna küllî, bütüncül yaklaşımın ifadesi olup cüz'î (tikel) konuları dağınıklıktan kurtaran toplayıcı kurallar niteliğindedir.

Küllî kaideler, mantıktaki tümdengelim yönteminin İslam hukukundaki karşılığıdır. Klasik mantıkta tümdengelim metodu kesin doğruluğa (yakîn, burhan) ulaştıran bir yöntem olduğu için tercih edilmiş, tümevarım ve örnekleme aynı değer verilmemiştir. Ne var ki Batı'da aydınlanma ile birlikte klasik mantığa ciddi eleştirilen yapılırken, tümdengelim yöntemi de bu eleştirilerden fazlasıyla payını almıştır. Aydınlanma ile birlikte tümevarım yöntemi bilimlerin temel yöntemi olarak kullanılmaya başlanmış ve halen de kullanılmaya devam edilmektedir. Ancak tümdengelim, felsefenin temel düşünme yöntemi olarak varlığını sürdürmektedir.

İslam hukukçuları (fakihler), aydınlanmacı filozofların klasik mantığa yıllar sonra yaptıkları eleştirilere benzer eleştirileri, küllî kaideler hakkında İslam'ın ilk asırlarından itibaren yapmışlardır. Özet olarak ifade edilecek olursa küllî kaidelerin genel hükümler olduğu, cüz'î (tikel) konulara bu hükümlerin uygulanmasında hatalar yapılabileceği, dolayısıyla esas itibarı ile bir örnekleme olan fikhî kıyasın daha doğru sonuçlara ulaştıracağı görüşlerini ileri sürmüşlerdir.

Gerek aydınlanmacı filozofların klasik mantığa yönelik eleştirileri, gerekse fakihlerin küllî kaidelere yönelik çekinceleri, mükemmelliğin ayrıntıda olması prensibi gereği doğruluk payına sahip olsa da, halihazırda ne klasik mantığın ve tümdengelim değeri ortadan kaldırılabilmemiş ne de İslam hukukunda küllî kaidelerin önemi göz ardı edilebilmiştir. Bilimlere bütüncül

²³ Abdurrahman es-Sabuni, *el-Medhal li Diraseti't-Teşrii'l-İslamî*, Dınişk h. 1401,1402- m. 1981,1982, s. 256.

²⁴ Baktır, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, s. 21.

bakışın zorunluluğu felsefeyi ve tündengelimi vazgeçilmez yaptığı gibi, hukukta kazuistik yöntemden soyut yonteme yöneliş de küllî kaidelerin değerini bir kez daha vurgulamıştır. Kısacası günümüzde küllî kaidelerle fıkhî hüküm verilemez denilerek kesilip atılması çok kolay değildir. Bilakis küllî kaideler kullanılmadan fıkhîta isabetli içtihadlar yapılması son derece güçtür.

Kaynaklar

Ahmed Cevdet Paşa , Mi'yar-ı Sedat, Ankara 1988.

Ahmed Şükrü, Tevşih-i Kavaid-i Fıkhîyye, İstanbul 1327.

Ahmed Ziya Efendi, İslâm Hukukunun Genel İlkeleri Kavaid-i Küllîye Şerhi, İstanbul 1996.

Ali Haydar , Dürerü'l-Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam, İstanbul 1330, c.1.

Ali Ulvi , Telhis-i Kavaid-i Küllîye ve Istılahat-ı Fıkhîyye, İstanbul 1317.

Ansay, Sabri Şakir Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, Ankara 1954.

Azzam , Abdulaziz Muhammed el-Kavaidü'l-Fıkhîyye, Kahire, h. 1426-m. 2005.

Baktır , Mustafa “İslâm Hukukunda Küllî Kaideler”, Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum 1988.

Baktır ,Mustafa, “Kaide” maddesi, DİA, s. 205 vd. Belgesay , Mustafa Reşid Kur'ân Hükümleri ve Modern Hukuk, İstanbul 1963.

Belgesay , M. Reşid “Mecelle 'nin Küllî Kaideleri ve Yeni Hukuk”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, cilt XII, sayı 2-3.

Berki, Ali Himmet Hukuk Mantığı ve Tefsir, Ankara 1948.

Berki, Ali Himmet Hukuk Tarihinden İslâm Hukuku, Ankara 1955.

Berkin, Necmeddin Mümtaz “Mecelle 'nin Küllî Kaideleri ve Yeni Hukukun Ana Meselesi”, İleri Hukuk, 1947, c. 2.

Debusî , Abdullah b. Amr Tesisü'n-Nazar, Kahire, b.t.y.

Debusi, Abdullah b. Ömer Mukayeseli İslâm Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi ter. Ferhat Koca , Ankara 2002.

İlhan, Cengiz Mecelle Hukukun Doksan Dokuz İlkesi, İstanbul 2003.

İzzeddin b. Abdüsselam , Kavaidü'l-Ahkam fi Mesalihi'l-Enam, Beyrut h.1420m. 1999.

Karafi , Ebu'l-Abbas Ahmed b. İdris el-Furuk , Beyrut, h. 1418- m. 1998, c. 1.